

УДК 78.07

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-4>**Ольга КОМЕНДА**

доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри музичного мистецтва, Волинський національний університет імені Лесі Українки, проспект Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-7659-690X

**Бібліографічний опис статті:** Коменда, О. (2024). Олександр Козаренко: штрихи до портрета. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 24–34, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-4>

**ОЛЕКСАНДР КОЗАРЕНКО: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА**

**Анотація.** *Мета статті* – збагатити уявлення про творчу особистість видатного українського піаніста, композитора та музикознавця Олександра Козаренка шляхом введення в науковий обіг невідомих раніше фактів творчої біографії митця, зібраних шляхом особистих спостережень автора статті в процесі спілкування з музикантом.

**Методологія.** Під час дослідження використано методи спостереження, інтерв'ювання, опитування, біографічного опису, аналізу, порівняння, узагальнення.

**Наукова новизна.** Стаття розкриває невідомі раніше деталі творчої біографії Олександра Козаренка, пов'язані із його участю у Конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження М. Лисенка (1992, Львів, ЛНМА), постановці балету «Дон Жуан з Коломиї» (1995, Київ, Будинок вчителя), зустрічі автора статті з Олександром Козаренком у Львові (2010, 2012, 2013) в ЛНМА імені М. Лисенка, на факультеті культури і мистецтв ЛНУ імені І. Франка, у Львівському театрі юного глядача, доповідями про творчість О. Козаренка в рамках Конференції «Україна – Стравінський – сучасна музична культура» (2012, Луцьк, Коледж культури і мистецтв), «Антоновичеві читання» (2018, ЛНМА), «Україна. Європа. Світ» (2023, Київ, НМАУ), впродовж спілкування з митцем у процесі роботи над монографією «Олександр Козаренко – піаніст, композитор, музикознавець» та власне безпосередньою участю О. Козаренка спочатку у роботі над книжкою, а пізніше – у процесі її кількаразової презентації впродовж 2018 року – у Львові (ЛНМА), Луцьку (ВФККМ), Івано-Франківську (Філармонія імені Іри Маланюк) та Коломиї (Музей історії міста). Авторка простежує, хоч і дуже пунктирно, спираючись суто на власні спостереження, творчий шлях музиканта, починаючи від його виходу на український музичний Олімп, до передчасного відходу, акцентуючи увагу на творчих інтересах, потребах, рисах характеру, особливостях поведінки, сприйнятті його особистості навколишніми, серед яких – Юрій Чекан, Ганна Карась, Віолетта Дутчак, Любов Серганюк, Лідія Шутко, Софія Майданська, Уляна Мандрусак, Юрій Ясіновський, Орест Сліпак, Богдан Кіндратюк, Ірина Волицька, Лідія Данилюк, Назар Яцків, Тарас Дубровний та багато інших.

**Висновки.** На основі сказаного автор приходять до висновку, що Олександр Козаренко є масштабною, значковою фігурою в українській музиці кінця ХХ – початку ХХІ століття. Попри відміряний йому короткий життєвий шлях, Олександру Володимировичу вдалося зробити значно більше, ніж може на те сподіватися не те, що пересічна людина, а й ті, кого Бог наділив значно більшими талантами і відповідальністю. Як людина Олександр Козаренко був далекий від ідеалу, однак його людська неідеальність стократно компенсувалася його винятковою творчою справжністю. Він належав до тих небагатьох, які здатні жертвувати всім заради улюбленої справи. Для нього такою була Музика. Вона його обрала назавжди.

**Ключові слова:** Олександр Козаренко, піаніст, композитор, музикознавець, факти творчої біографії, особистість, творчі інтереси, потреби, особливості поведінки.

**Olha KOMENDA**

Doctor of Study of Art, Docent, Professor of Musical Art Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-7659-690X

**To cite this article:** Komenda, O. (2024). Oleksandr Kozarenko: shtrykhy do portreta [Oleksandr Kozarenko: touches to the portrait]. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 24–34, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-4>

**OLEKSANDR KOZARENKO: TOUCHES TO THE PORTRAIT**

**The purpose** of the article is to enrich the idea of the creative personality of the outstanding Ukrainian pianist, composer and musicologist Oleksandr Kozarenko by introducing into scientific circulation previously unknown facts

of his creative biography, collected through personal observations of the author in the process of communication with the musician.

**Methodology.** During the research, the methods of observation, interview, survey, biographical description, analysis, comparison, and generalization were used.

**Scientific novelty.** The article reveals previously unknown details of Oleksandr Kozarenko's creative biography, related to his participation in the Conference dedicated to the 150th anniversary of the birth of M. Lysenko (1992, Lviv, LNMA), the production of the ballet "Don Juan from Kolomyia" (1995, Kyiv, Teacher's House), meetings of the author with Oleksandr Kozarenko in Lviv (2010, 2012, 2013) at the M. Lysenko National Academy of Music, at the Faculty of Culture and Arts of the I. Franko LNU, at the Lviv Theater of the Young Spectator, reports on O. Kozarenko's work in within the framework of the Conference "Ukraine – Stravinsky – modern musical culture" (2012, Lutsk, College of Culture and Arts), "Antonovich's Readings" (2018, LNMA), "Ukraine. Europe. The World" (2023, Kyiv, NMAU), during communication with the artist in the process of working on the monograph "Olexander Kozarenko – pianist, composer, musicologist" and the direct participation of O. Kozarenko, first in the work on the book, and later in the process of its several its presentations during 2018 – in Lviv (LNMA), Lutsk (VFCKM), Ivano-Frankivsk (Ira Malanyuk Philharmonic) and Kolomyia (City History Museum). The author traces, albeit very dotted, based on her own observations, the creative path of the musician, starting from his ascension to Olympus, to his premature death, focusing on creative interests, needs, character traits, peculiarities of Oleksandr Kozarenko's behavior, perception of his personality by those around him, among including Yuriy Chekan, Hanna Karas, Violetta Dutchak, Lyubov Serganyuk, Lydia Shutko, Sofia Maidanska, Ulyana Mandrusyak, Yuriy Yasinovskiy, Orest Slipak, Bohdan Kindratyuk, Iryna Volytska, Lydia Danylyuk, Nazar Yatskiv, Taras Dubrovnyi and many others. **Conclusions.** On the basis of what has been said, the author comes to the conclusion that Oleksandr Kozarenko is a significant and large-scale figure in Ukrainian music of the late 20th and early 21st centuries. Despite the short life path allotted to him, Oleksandr Volodymyrovych managed to do much more than what an average person can hope for, but also those whom God has endowed with much greater talents and greater responsibility. As a person Oleksandr Volodymyrovych was far from ideal. However, his human imperfection was compensated a hundredfold by his exceptional authenticity. Oleksandr Kozarenko belonged to those few who are able to sacrifice everything for the sake of their favorite cause. Music was like that for him. She chose Him forever.

**Key words:** Oleksandr Kozarenko, pianist, composer, musicologist, facts of creative biography, personality, creative interests, needs, peculiarities of behavior.

**Актуальність проблеми.** Олександр Козаренко (24.08.1963, Коломия – 12.03.2023, Івано-Франківськ) – видатна постать в українській музиці кінця ХХ – початку ХХІ століття. Випускник Київської консерваторії по класу фортепіано (проф. Всеволод Воробйов, 1988), по класу композиції (проф. Мирослав Скорик, 1989) та музикознавчої аспірантури (проф. Іван Ляшенко, 1993). Стажувався у Вюрцбурзькому університеті (2004). Лавреат Всеукраїнського конкурсу піаністів імені Миколи Лисенка (1984), лавреат премій імені Левка Ревуцького (1996), імені Лео Вітошинського (1999), імені Миколи Лисенка (2001), імені Станіслава Людкевича (2008), імені Бориса Лятошинського (2011). Кандидат мистецтвознавства (1993), доктор мистецтвознавства (2001), професор (2002), заслужений діяч мистецтв України (2008). Член Національної спілки композиторів України, Асоціації «Нова Музика», Наукового товариства імені Тараса Шевченка (голова Музикознавчої комісії). Нагороджений Медаллю імені Андрія Шептицького (2000). У 1994–2010 роках – професор, завідувач кафедри теорії музики, проєктор з наукової роботи Львівського вищого музичного інституту імені Миколи Лисенка,

з 2007 року – Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка. У 2010–2023 роках – професор, декан факультету культури і мистецтв, завідувач кафедри філософії мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка. У 2009–2023 роках – ординарний професор Українського Вільного Університету (Мюнхен).

Незважаючи на великі досягнення в сфері виконавства (піаніст), композиції, музикознавства, творча діяльність Олександра Козаренка з різних причин залишилася недооціненою, а його творчість і творча біографія – не вивченими настільки, як вони на те заслуговують.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі сторінки творчої біографії О. Козаренка розкриті у статтях та монографії автора цієї статті Ольги Коменди (2; 3; 18), статтях С. Іванової (1), О. Лань (4), С. Павлишин (7), М. Савчука (9), І. Строй (10), О. Чекан (14), Ю. Чекана (15; 16), Н. Швець-Савицької (17), спогадах, що увійшли до книги «Олександр Козаренко: неочитана партитура життя... Спогади про митця» (6) та інших. Всі вони є важливими у справі створення якомога більш повної творчої біографії музиканта, на появу якої очікують усі поціновувачі української музичної культури.

**Мета дослідження** – збагатити уявлення про творчу особистість видатного українського піаніста, композитора та музикознавця Олександра Козаренка шляхом уведення в науковий обіг невідомих раніше фактів творчої біографії митця, зібраних шляхом особистих спостережень автора статті в процесі спілкування з музикантом.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Моє перша зустріч з Олександром Володимирівичем відбулася понад тридцять років тому, в 1992 році. Я тоді була студенткою третього курсу Львівської консерваторії. У березні місяці проводилася конференція, присвячена 150-річчю з Дня народження Миколи Лисенка. В ній брали участь студенти та аспіранти. З нашого курсу у конференції брала Тетяна Прокіпович, нині – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії, теорії музики та методики музичного виховання РДГУ, тоді, вона, як і тепер, спеціалізувалася на проблематиці української музики, і виступала чи не з темою про творчу діяльність Вірка Балея. Я брала участь у конференції пасивно, бо на той час ще не мала якихось серйозних досліджень, крім того, через свою інтровертну натуру і боязнь сцени завжди старалася уникати публічних виступів, як і взагалі великих компаній чи широкого кола спілкування. Однак на конференції була присутня, хоча й досвіду у науковому спілкуванні на той час не мала взагалі. Разом з тим, я добре пам'ятаю, як сприйняла тодішній виступ Олександра Володимирівича. Це був культурний шок.

Виступ Олександра Козаренка був титульним на тій конференції. Він щойно закінчив аспірантуру, де працював над дисертацією, присвяченою Миколі Лисенку, тобто тема конференції була на сто відсотків його темою.

Амплуа Козаренка на той час в моєму, а можливо і нашому загальному студентському уявленні, – було амплуа модерного, столичного, дуже успішного молодого музиканта, що постав перед нами тоді в ореолі свого ще більш багатообіцяючого майбутнього.

Яскравість виступу О. Козаренка на тій конференції була добре підготована, як тепер модно казати, усім його попереднім бекграундом – як лавреата Республіканського конкурсу піаністів імені М. Лисенка (1986), як автора вже на той час завершеної дисертації «М.В.Лисенко як основоположник української національної

музичної мови» (захищена у 1993 році) та, як на той час, одного зі співорганізаторів камерно-вокальної лисенкової програми, приуроченої до 150-річчя з дня народження композитора.

Моє враження від виступу Олександра Козаренка було двояким. З одного боку – це було здивування його неперевершеним артистизмом, енергією, що біла через край, його сліпучою сонячною посмішкою, яка не сходила з обличчя, умінням і бажанням спілкуватися з різношерстним і численним оточенням. Тоді уявити його на якийсь момент самотнім не було жодних підстав – весь час він був у чиемусь товаристві, весь час щось захоплено розповідав і буквально осявав усіх своєю променистою посмішкою. З іншого боку, – його доповідь була настільки для мене тодішньої несподіваною і складною, що мені буквально не було за що вхопитися. Глосарій виявився непосильним – до семантики діло й не дійшло. І це при тому, що з термінологічною специфікою музикознавчого словника, з густим використанням іншомовних слів або слів іншомовного походження ми, як студенти, вже стикалися, особливо завдяки покійній Наталії Владиславівні Швець (Савицькій). Виступ же Олександра Козаренка термінологічно перевершив усі можливі і доступні мені на той час рівні складності. І я з його доповіді взагалі нічого не зрозуміла.

«Дон Жуан з Коломиї». Моя наступна зустріч з Козаренком відбулася в Києві. Історія почалася з того, що після закінчення Львівської консерваторії Дагмара Дувірак, з якою мені випала щаслива доля писати дипломну роботу, всіляко заохочувала мене вступати до аспірантури. Спочатку я не дуже вірила в перспективи цього кроку і тому всіляко його відтягувала. У 1994-му після захисту поїхала працювати в Луцьке музичне училище. Однак через рік прийняла рішення, а чому би й не спробувати. І за порадою Дагмари Андріївни гайнула в Київ, де вирішила вступати в заочну аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, де вона на той час вже склала мені протекцію, як своїй учениці. Мені зараз важко вже пригадати всі деталі, але 1 жовтня 1995 року в зв'язку з моїм вступом до аспірантури я якраз була в Києві. І в мене був вільний вечір, оскільки поїзд з Києва до Луцька споконвіку був нічним. Не пам'ятаю вже як вдалося дізнатися про

той епохальний концерт в Будинку вчителя на Володимирській, 57 (постановка «Дон Жуана з Коломиї» О. Козаренка модерн-балетом Оксани Лань «Акверіас»). Але я була там.

Підійшовши до Будинку вчителя, побачила натовп людей, що оточив вхід до споруди. Спершу в мене були сподівання разом з іншими поступово потрапити до глядацької зали. Однак вони виявилися марними. Потрапити в результаті вдалося лише до передпокою, де разом зі мною тіснилися десятки інших бажаючих. Весь концерт я наполегливо простояла на порозі дверної клітки, перед входом до зали. Нічого не бачила (публіка переді мною чомусь виявилася переважно плечистою і високою на зріст). Але те, що мені вдалося почути, стало абсолютною несподіванкою...

**«Український реквієм».** Майже дванадцять років тому мене вчергове охопила ідея організувати конференцію в Луцьку. На цей раз – не в університеті, а в коледжі культури і мистецтв. Тоді я вже в єдиний раз почала писати свою докторську дисертацію. Це була вже якась зовсім нова спроба, при чому кожна з попередніх закінчувалася усвідомленням, що поставлені завдання – здійснити нереально. Чи це тому, що «очі б їли, а губа не може», чи тому що писати дисертацію в Луцьку – то зовсім інша історія, ніж писати її в Києві і т.д. Головною почесною гостею конференції планувалася професорка НМАУ Олена Зінкевич, яка була моїм першим опонентом на захисті кандидатської у 2004-му, і яка написала мені тоді неймовірно суперовий (в професійному плані), але страшенно неприємний для моєї самооцінки відгук. Я добре його запам'ятала. І згодом прийняла рішення, що мені було б корисно глибше поспілкуватися з Оленою Сергіївною, тим більше, що в 2007 році вона вже приїздила в Луцьк на музикознавчу конференцію (тоді у нас в гостях були також Марина Черкашина-Губаренко, Ольга Соломонова та багато інших високоповажних гостей з Києва, Львова, інших міст і навіть з-за кордону). Все так мало би так статися і цього разу, однак майже в останній момент у Олени Сергіївни виникли якісь непереборні обставини і вона відмовилася приїхати, натомість доручила «патронат» нашої конференції «Стравінський – Україна – сучасна музична культура» одному з кращих своїх учнів, на той час вже доктору мистецтвознавства Юрію Чекану.

Так ми й познайомилися. Юрій Іванович приїхав до Луцька не сам – а разом з дружиною, кандидаткою мистецтвознавства Оленою Чекан та однією з найближчих товаришок по НМАУ докторкою мистецтвознавства Валентиною Редєю. Козаренко не був на тій конференції, однак дуже добре вписався в той контекст.

Моя доповідь називалася «Інтертекстуальний простір “Українського реквієму” Олександра Козаренка» (12; 11). То була моя перша доповідь, присвячена творчості Олександра Козаренка, і зроблена вона була на основі опублікованої вже на той час статті. Статтю ж було написано з використанням копії рукопису партитури «Українського реквієму», каліграфічно виписаної рукою Олександра Володимировича, і запису (CD) цього твору, здійсненого Ансамблем класичної музики імені Б.М. Лятошинського. (Цей запис мені й досі більше до вподоби, хоча інтерпретація твору «Трембітою», на мій погляд, також добра).

Я отримала партитуру від композитора під час нашої першої зустрічі вже наживо у Львові, куди приїхала саме для цього. Найбільш імовірно, це було ще десь в 2010-му... в рідній ЛНМА імені М. Лисенка, у маленькому кабінеті №41, на другому поверсі, біля сходів, де колись, у свій час, працював С. Людкевич, і де вже, мабуть, передчуваючи свій в недалекому майбутньому відхід з академії, все ще працював і проводив заняття Олександр Володимирович. В той день у клас безупинно заходили студенти-теоретики, аспіранти. Козаренко дуже поспішав, розриваючись на всі боки, вирішував всі питання на ходу, однак уважно звертався до кожного. Дав мені партитуру, яку я скопіювала тут же в академії і CD-запис, копію якого я, наскільки можу пригадати, зробила вже вдома.

Їдучи тоді до Львова, на зустріч з Козаренком, я і увітати не могла, як все складеться надалі.

**На факультеті культури і мистецтв Львівського університету імені Івана Франка** я зустрілася з Олександром Козаренком 10 липня липні 2012 року. Ця зустріч була зумовлена потребою щось більше дізнатися про Олександра Володимировича, ніж можна було прочитати в газетних інтерв'ю. Того вимагала тема про універсальну особистість. Я не дуже себе тішила, що ця зустріч буде надто результативною, зважаючи на мою інтровертну натуру, а також схиль-

ність до позитивістського методу дослідження. Проте не скористатися можливістю було гріх.

У мене досьгодні зберігся аудіозапис та стенограма цієї розмови. Практично усе сказане увійшло в монографію, в різних її частинах. Тому тут я опишу лише враження, яке в мене залишилося від тієї зустрічі, тобто власне емоційний контекст.

Я вперше була на факультеті культури і мистецтв, на вулиці Валовій, 18. Історична будівля, сутінковий колорит, сходи на другий поверх, запах погано провітрюваного приміщення – ось перше враження. Олександр Козаренко зустрів мене при вході. Він завжди був надзвичайно галантний. Замість того, щоб одразу провести до свого кабінету, де відбувалося інтерв'ю, Олександр Володимирович запросив мене в актову залу, де на той час репетирував хтось із його студентів. Концерт Е. Гріга, наскільки я пам'ятаю. Чесно кажучи, з одного боку, я була здивована, бо розуміла, що я не в консерваторії, а концерт – хоч і далеко не найскладніша річ фортепіанного репертуару, але його треба таки пограти. З іншого, мені стало страшенно якось шкода, що Олександр Володимирович працює тут, я була переконана, що його місце поряд зі значно більш сильнішими піаністами. Але він дуже пишався своїми учнями. Він завжди підносив свої учнів, захоплювався ними, він вмів мотивувати, причому робив це дуже широко.

У робочому кабінеті Олександра панувала старомодна галицька атмосфера. В центрі був рояль. Вглибині, справа від вікна – робочий стіл. Зліва, неподалік дверей – мініатюрний столик з мереживною скатертиною і делікатними старомодними стільцями (я пам'ятаю, наскільки незручними при моїй немаленькій фігурі вони мені видалися, якимись іграшковими).

Олександр відкоркував пляшку червоного вина. І почав розповідати. Чесно кажучи, як я і сподівалася, розмова в'язалася не дуже. Він захоплено розповідав про своїх вчителів, роки навчання, він був дуже вдячним. Але оскільки контексту мені бракувало шалено, бо Луцьк і Коломия – це такі трохи різні середовища, то я багато чого не розуміла. А він багато чого навмисно не договорював. Щось можливо тому, що не хотів, щоб про це знали, а щось тому – що був натурою імпульсивною, і йому не хотілося просто крок-за-кроком оповідати свою біографію (на що я саме і розраховувала). Тому

період навчання вийшов найповніше представленим, а далі – були якісь фрагменти і провали. Це тепер я розумію, наскільки ці фрагменти і провали – красномовні. Але тоді я вирішила, що все це від мого невміння вести інтерв'ю і правильно задавати питання. Але що було – тим треба було скористатися. Щоправда, коли я почала запитувати про виконавський метод і ми перейшли до роялю, то Олександр Володимирович дуже добросовісно і сумлінно намагався мені пояснити, як в нього це все відбувається на рівні виконавської концепції. Коли ми розпочали обговорення «Concerto Rutheno» на рівні музичної архітекtonіки я раптом збагнула, що моя і його версії цього тексту – трохи різні, мені стало страшенно соромно, що я так і не змогла в цьому розібратися і тому перестала його далі розпитувати. Так все і закінчилося. Я і сьогодні не розумію, що він там мав на увазі, а можливо – він розповідав про якусь етапну, а не остаточну версію...

Також треба сказати, що впродовж нашої розмови в кабінет неодноразово заходили його колеги по факультету (він був деканом і завкафедри на той момент). Як і раніше, Олександр Володимирович дуже приязно та емоційно піднесено реагував на кожного, хто заходив, намагався одразу ж вирішити те чи інше робоче питання, метушився, метався по кабінету, робив все це з азартом і душевним піднесенням.

Ще одна спроба зустрітися закінчилася невдачею. Напередодні домовлена зустріч не відбулася. Олександр Володимирович не прийшов. Я була лиха, не передати словами. Мені було дуже образливо, чому вчора він пообіцяв, що зустрінемося, а сьогодні, коли я спеціально приїхала з Луцька до Львова, навіть не взяв трубки, щоб пояснити мені що сталося. Мені видалася така поведінка страшенно безвідповідальною. Але пізніше я дізналася, що так траплялося не один раз, і не тільки зі мною...

**«Орестея».** Наступна наша зустріч з Олександром Козаренком відбулася незадовго після того. Вона була пов'язана з постановкою другої редакції його мелопеї «Орестей», яка відбулася 2 липня 2013 року і була виконана акторами театру «Просценіум» (реж. І. Волицька) та артистами Львівського симфонічного оркестру (дир. Н. Яцків) у Львівському театрі юного глядача. Олександр дуже чекав цієї постановки. Запрошував мене з притаманним йому підне-

сенням, так бувало нерідко, коли він знаходився в доброму настрої і в очікуванні чогось особливого. Я розуміла, що твір було би добре записати, тому приїхала не сама, а взяла з собою свою аспірантку Ірину Регуліч, яка спеціально для цього позичила більш-менш пристойну відеокамеру, власне найкращу, яку ми змогли знайти для цього випадку, і яка виступила в ролі відеооператора на цій виставі. Власне поспілкуватися з Олександром Козаренком в той день нам не вдалося, і це було зрозуміло. Правда, він, як завжди, дуже галантно нас зустрів, провів до глядацької зали, але на цьому і все. Запрошених було багато, турбот про виставу і хвилювань – теж. Вистава пройшла успішно. Слухачі довго аплодували, дякували. Одягнений у світлий костюм, Олександр Володимирович виглядав дуже вчисто, як наречений, і поведився так само по-особливому, святково. Дуже багато посміхався і розкланювався, коли його разом з усіма артистами викликали на сцену. В мене навіть залишилося любительське фото з цієї вистави, де він усміхнений і з великим букетом білих ромашок. Про те, що існувала перша версія «Орестей», версія 1996 року, геніально зіграна Михайлом Барничем, яка попоїздила світом, побувавши навіть на американському континенті, я дізналася, і це не дивно, не від Олександра Козаренка (він вперто мовчав), але від Юрія Івановича Чекана, який разом з дружиною Оленою Ернестівною, був дуже дружнім з Олександром Козаренком у 1990-х. Зрештою, такі мовчання є дуже показовими і багато говорять людям наближеним про таку напозір відкрити і сяючу особистість Олександра Володимировича.

Історія «Орестей» закінчилася тим, що я хотіла викласти цей запис в YouTube, однак мені через кілька днів зателефонувала пані Ірина Волицька, повідомивши, що цим я порушую її і театру авторські права, і я була змушена видалити запис зі свого каналу. Цього мені шкода по сьогоднішній день, бо вистава – вийшла варта. Я марно сподівалася, що цей запис з'явиться в мережі на ресурсах і з зазначенням авторства її творців, однак фінансові мотиви, мабуть, як це часто буває, переважили творчі. Спроба показати фрагменти цієї вистави в контексті моєї доповіді онлайн в рамках конференції, яку організувала кафедра української музики НМАУ у 2023 році, і одне з засідань

якої було присвячене пам'яті Олександра Козаренка, також не мала успіху.

**Монографія.** Коли я показала Олександрові Володимировичу свою монографію, яку готувала до друку, я зрозуміла, що вона йому геть не сподобалася. Звісно, він намагався це всіляко приховати, віджартовувався, але я це відчувала. Безумовно, йому було приємно, що про нього пишуть. Він, як і багато його колег, може навіть більше за інших, мріяв про справжнє визнання. Але то був текст не його рівня. Він жартома називав його *opus magnum*. Він взагалі любив латинські вислови, це неважко помітити і по назвах організовуваних ним конференцій («*Sucrum et profanum* в культурі» та ін.). Відібрав фото до монографії він сам особисто, тільки сам, дуже скрупульозно, обдумано це робив, сам виявив щодо цього ініціативу. Мені трохи дивним виглядав його відбір, бо на тих фото я чекала побачити трохи інших облич і трохи інших акцентів, але такою була його воля, вона не обговорювалася.

**Презентація монографії: Львів – Івано-Франківськ – Луцьк – Коломия.** Ганна Василівна Карась – добрий геній української культури, дізнавшись про монографію (а вона була одним з рецензентів видання), виявила наполегливість намовити мене зробити презентації цього видання. Я трохи поопиралася для годиться (бо не мій то жанр, взагалі-то, презентація), але погодилася. Так розпочався марафон тривалістю близько року.

Вперше спроба представити книжку з'явилася на конференції, яку проводила кафедра музичної медієвістики та україністики у ЛНМА імені М.Лисенка «Антоновичеві читання», що відбулася в академії 2 березня 2018 року в присутності самого композитора.

Вдруге – в Івано-Франківську презентація відбулася 16 травня 2018 року масштабно, з оплесками, камерами, квітами, повним залом слухачів – в філармонії імені Іри Маланюк за участі п. Віолетти Дутчак, ініціаторки презентації п. Ганни Карась, п. Л. Серганюк, а також О. Козаренка, який був в грайливому настрої і пречудово зіграв програму з творів Бориса Лятошинського та власних Писанок.

Несподіваним для мене та думаю і для багатьох інших його учасників став початок дійства. Публіка вже зібралася, всі готові, час розпочинати зустріч, а Олександра Володими-

ровича все нема і нема. Ми всі починаємо хвилюватися, телефонуємо йому, але він не виходить на зв'язок, не відповідає. Так проходить 15 хвилин, 20 хвилин, півгодини. Ми в розпачі, не можемо зрозуміти, що сталося, і що нам робити. Раптом з-за сцени долинає гуркіт не менший, ніж той, коли статуя Командора прибула на бенкет до Дон-Жуана, принаймні, в мене одразу виникла ця асоціація. Тут же Козаренко з розмаху, захеканий, розчервонілий буквально влітає на сцену. Ніхто не встиг й отямитися, як концерт розпочався (8).

Втретє презентація відбулася у Луцьку, 30 травня 2018 року, у Волинському коледжі культури і мистецтв імені І. Ф. Стравінського, також за участі композитора, який зіграв фортепіанну програму з творів Б. Лятошинського і своїх власних творів. Треба сказати, що за того приїзду Олександра Козаренка до Луцька (як і до Івано-Франківська, між іншим) вдалося також зробити передачу з ним на радіо.

Запам'яталося, що перед концертом Олександр Володимирович «відпросився» прогулятися Луцьком наодинці, щоб зосередитися і настроїтися. Повернувся сумний-пресумний. – Що сталося? – Сумно тут, у вас. Кругом сині бані церков. Тоді мені здалося, що він як істинно мистецька натура просто «капризує» і «хандрить». Але насправді він, хоч і дивився на моє місто збоку, проте бачив глибше і краще, ніж я.

Із великим успіхом зігравши програму в коледжі (хоч і не все гладко, що було чути, і чого він сам не приховував), Олександр Володимирович артистично вклонився роялю і поцілував інструмент (цей жест, до якого він ставився як до вияву чогось священного, я бачила потім ще раз, наскільки пригадую, в нашій філармонії). Думаю, він був добре продуманий наперед і повторюваний неодноразово. Проте в такому вигляді, як довелося його бачити мені, то був не ефектний прийом, то було сокровенне. Він немов прощався. На той час вже рідко писав твори, розумів, що добігає до кінця і його кар'єра концертуючого піаніста.

У жовтні цього ж, 2018-го, року Олександр Володимирович зіграв програму «Українська фортепіанна мініатюра» в Луцькому Палаці культури в рамках фестивалю «Стравінський та Україна». Планувалася «Українська скрипкова соната», однак в останній момент захворіла Лідія Шутко, тож прийшлося в авральному режимі перебудуватися (13).

Презентація в Коломиї взагалі була така врочиста, як Великодне свято. Вона відбулася чи не самого 24 серпня (або ж десь дуже близько біля того) і була приурочена до 55-річчя композитора. Завдяки контактам Олександра Володимировича з місцевим управлінням культури мене поселили в розкішні апартаменти. Кращих я в моєму скромному вчительському житті ніколи собі не дозволила. Сама презентація відбулася в Коломийському музеї історії міста. Там панувала атмосфера виняткової любові, гостинності, затишності, все вийшло дуже неофіційно і гарно. Серед тих, хто прийшов привітати Олександра Володимировича, – начальник управління культури Коломийської міської ради п. Уляна Мандрусак. Я не могла не відзначити для себе її високу освіченість та зацікавленість у підтримці культурних ініціатив земляків, а також – глибоку повагу до Олександра Володимировича. Також прийшли привітати Олександра Козаренка представники місцевого духовенства. Серед виступаючих був і професор Юрій Павлович Ясіновський, з сім'єю якого та ним самим Олександра Козаренка пов'язували роки навчання та тривалої творчої співпраці. Звичайно, тут була і п. Ганна Карась, і поетеса Софія Майданська, з якою нам випало випити кави у кав'ярні неподалік та для мене з'явилася можливість поспостерігати, з якою повагою і любов'ю вона ставилася до Олександра Володимировича.

Запам'яталося, як Юрій Ясіновський дозволив собі промовити, що О. Козаренко – великий композитор і піаніст, але не науковець, що я тут же заперечила. Бо його твердження було суцільно результатом його особистого, дуже вузького уявлення про методологію музикознавства, яка, на його думку, мала би бути суцільно джерелознавчою, текстологічною, яку традиційно застосовують до вивчення середньовічної музики, і з якою семіологічні тексти мають так само мало спільного, як, наприклад, теологічні тексти з текстами постструктуралістів. Юрій Павлович залишився при своїй думці, я при своїй, а коломийське товариство в цілому, не вникаючи в такі тонкощі, зробило вигляд, що все так і має бути.

**Захист.** Після презентаційного марафону наші стосунки з Олександром Козаренком погіршилися. Він вперто і показово нехтував своїм здоров'ям. Ми по-різному ставилися до

складних поточних політичних подій в країні. Те і інше ускладнювало наше спілкування. Я уникала телефонувати Олександрові Володимировичу. Він регулярно телефонував мені на день народження, оскільки був краще вихованим, ніж я. Я говорила йому про перспективи другого видання, хоча насправді мало вірила в це: ні часу, ні грошей на це практично не залишилось.

Я також не запросила Олександра Володимировича на мій захист в НМАУ, який півроку відкладався у зв'язку з коронавірусом (планувався 27.05.2020, відбувся – 28.10.2020). Чесно кажучи, з одного боку, я розуміла, що дисертація, яка вийшла в результаті, не дорівнювала монографії (в дисертації лише один з чотирьох розділів стосувався творчості О. Козаренка). З іншого боку – не хотіла лишніх нервів: не була впевнена, що все буде гладко.

Однак, в день захисту я зустріла Олександра Володимировича біля НМАУ. Діватися було нікуди: прийшлося вибачитися і запросити, проте він відмовився. Під час захисту в залі я помітила п. Ореста Сліпака. Ми не були настільки близькими, щоб він цікавився моїм захистом. То було діло рук Олександра Козаренка.

Трохи пізніше, на прохання моїх колег піаністок, я попросила Олександра Володимировича про написання твору спеціально для їхнього фортепіанного дуету. Але він подарував твір, написаний раніше.

**Пам'яті Козаренка.** Передчасний відхід Олександра Володимировича був для мене, як і для багатьох інших, шоком. Я знала, що він хворіє, завдяки тій інформації, яку висвітлювали в мережі інтернет франківчани, передусім п. Роман Дзунда. Однак я не могла припустити, що все закінчиться так швидко і так сумно.

Шок був таким сильним, що я не могла зібратися й написати спогади до збірки, яку готувала до друку невтомна п. Ганна Карась. Однак, спромоглася прорецензувати цю чудову книгу, на прохання п. Юрія Ясіновського, який попросив мене про це через п. Б. Кіндратюка. Ця рецензія, як планувалося, мала би бути опублікованою у черговому випуску наукового збірника УКУ «Калофонія». Але оскільки вже близько року це видання так і не вийшло, і я не впевнена, що воно таки вийде, тим більше точно не у електронному форматі, дозволю собі навести цей текст тут.

### «НАЗИВАЙ МЕНЕ САШКОМ»

*Рецензія на книгу «Олександр Козаренко: недочитана партитура життя... Спогади про митця»: науково-публіцистичне видання / концепція видання, упорядкування та редакція доктора мистецтвознавства, професора Ганни Карась; ідея видання та упорядкування Романа Дзунди. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2023. 352 с.; іл.*

Книга «Олександр Козаренко: недочитана партитура життя...» – зібрання спогадів про видатного українського композитора Олександра Козаренка, винятково багатогранного і талановитого у всіх проявах його творчої індивідуальності, який пішов з життя, не доживши до 60-ти річчя...

Складена на добровільній основі усіма, хто зголосився взяти участь у цьому проєкті, книга стала вшануванням імені Музиканта, якому судилося буквально з перших кроків у мистецтві стати улюбленцем публіки, заслужити повагу й захоплення всіх, хто його знав. Разом з тим, як це буває, коли за справу беруться люди талановиті, книга перевершила покладені на неї очікування. З одного боку, українська спільнота отримала багатий фактологічний біографічний матеріал, зібраний в одному фоліанті, по суті – оригінальну творчу біографію Маєстро, написану в невимушеній сповідальній формі, в яку кожен з дописувачів вклав часточку своєї душі і свого відчуття хвилюючої причетності. З іншого – читач отримав змогу побачити хоч і дуже фрагментарну, сегментовану, але від того не менш правдиву і яскраву картину життя мистецької спільноти українців останніх півстоліття, адже йдеться в ній і про концерти, і про театральні постановки, і про фестивальний рух, і про освітній процес. Ба більше, за фактами творчої біографії композитора дуже виразно чути не лише голос її головного Автора. В цій книзі, як і в житті, Олександр Козаренко являється перед читачем не самотнім, а в оточенні щирих друзів, голоси яких сплітаються експресивним суголоссям любові і шани.

До книги «Олександр Козаренко: недочитана партитура життя...» увійшли спогади понад шістдесяти авторів, одні написані як безпосередній емоційний відгук на відхід композитора, інші – як докладно зібрані фактологічні історії чи майстерні публіцистичні есе, частина – переклади опублікованого раніше. Окрім спогадів,



у книгу уведено статтю Олександра Козаренка з «Art Line» «Геть від абсурду!» (1997) і стенограму його ж інтерв'ю, записаного в рамках учнівської конференції «Мистецтво без меж: шлях до науки» (2020), що, таким чином, дало змогу співставити два лики Олександра – зрілого майстра, який впевнено сходить на свій творчий Олімп, і того, який вже «поволі відходив... спочатку як композитор, що (за словами самого музиканта) вже все, що мав сказати, сказав, піаніст, який через карантин, а далі війну, перестав концертувати...» (Тарас Дубровний).

Серед авторів спогадів – письменники, поети, журналісти, композитори, виконавці, музикознавці, педагоги, актори, диригенти, піаністи, вокалісти, однокурсники, студенти, аспіранти, докторанти... Локації описуваних подій вигадливо сплітають Лабіринт унікального творчого шляху Маестро – Коломия, Київ, Львів, Ніжин, Вільнюс, Ворзель, Івано-Франківськ, Одеса, Вюрцбург, Краків, Хмельницький, Мюнхен, Будапешт, Маріуполь, Луганськ, Северодонецьк... Читач зустрічає свого кумира в залах театрів, музеїв, філармоній, на фестивалях, конференціях, радіо і телепередачах, на лекціях і концертах, в академіях та університетах, на вулицях, в парках, в купе залізничних вагонів, в кав'ярнях, нарешті вдома – у скромній однокімнатній львівській квартирі, з піаніно, книжковою шафою та унікальним прижиттєвим «коломиїським» фото Миколи Лисенка в серванті...

Маестро аплодують і присвячують вірші, захоплюються й поблажливо прощають легковажні витівки, але й заздять, обмовляють, б'ють у спину...

Куди б не потрапляв Сашко Козаренко – він завжди в центрі уваги. До нього не можна було бути байдужим. «Для кожного він мав вільну хвилину, добре слово, влучний жарт... щиро захоплювався будь-яким проблиском творчості й таланту – і це захоплення транслював усім оточуючим. Як такого щирого й безпосереднього можна було не любити?» (Юрій Чекан).

Книга написана багатою емоційною мовою. На кожній її сторінці – скарби дорогоцінної інформації про історію виникнення і виконання творів композитора, про те, яким сприймали Олександра його друзі, учні, яким саме він запам'ятався їм з часів знайомства, про студентські роки, про його доброзичливу натуру, відзивчивість і допомогу всім, хто потребував,

про органічно притаманну йому незникненну радість відкриття, безмежність дару розуміти і осягати, любов до філософії і високої літератури, про його артистизм та іскрометні дотепи, але й про вразливість, іронію, депресії, нездійснені творчі задуми...

Важливу частину книги складають кілька сотень фотографій різних часів, цінним є список відеозаписів творів і виконань з QR-кодами.

Те, що завдяки невичерпній енергії і рідкісній громадянській відповідальності п. Ганни Карась ця книга спогадів була упорядкована і видана, ба більше, в такому ошатному форматі, є величезною удачею для всіх, хто цінує пам'ять про Олександра Козаренка. Завдяки п. Ганні, передусім, але й кожному, хто хоч якоюсь мірою причетний до її виходу у світ, Сашко тепер назавжди посеред нас... «Завжди привітний, усміхнений, невгамовний, одержимий планами, вічно кудись поспішаючий...» (Юрій Василевич)

\*\*\*

Я досі шкодую, що мені так і не вдалося долучитися до цієї книги спогадів більше, ніж рецензію. Однак, тішуся, що вийшло підготувати про Олександра Володимировича публікацію інформаційного характеру, яка одразу планувалася як стаття для іноземної аудиторії, і яка була написана невдовзі після відходу композитора на замовлення Стаса Невмержицького та очолюваного ним видання «The Claquers». Стаття вийшла під назвою «Олександр Козаренко. Місячний П'єро української музики» [2 ; 18]. Тішуся також, що в березні 2024 року в рамках фестивалю-конкурсу «Українська музика в часі і просторі», що проходив на базі Дрогобицького музичного коледжу, і в рамках якого був запланований Концерт, присвячений пам'яті Олександра Володимировича, я мала змогу сказати, як на мій погляд, днякі важливі слова про Олександра Козаренка, звернені до учасників цього проєкту (5).

**Висновки.** На завершення хочеться сказати, що, поза всяким сумнівом, Олександр Козаренко є масштабною, знаковою фігурою в українській музиці кінця ХХ – початку ХХІ століття. Попри відміряний йому короткий життєвий шлях, Олександр Володимировичу вдалося зробити значно більше, ніж може на те сподіватися не те, що пересічна людина, а й ті, кого Бог наділив значно більшими талантами і відповідальністю. Як людина Олександр Коза-

ренко був далекий від ідеалу, однак його людська неідеальність стократно компенсувалася винятковою творчою справжністю. Він нале-

жав до тих небагатьох, які здатні жертвувати всім заради улюбленої справи. Для нього такою була Музика. Вона Його обрала назавжди.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Іванова С. Олександр Козаренко: розмова з ювіляром. *Zbrucʹ*. 2013. 26 серп. URL : <http://zbruc.eu/node/11971> (дата звернення 19.08.2024).
2. Коменда О. Олександр Козаренко. Місячний П'єро української музики. *The Claquers*. 2023. 31 жовт. URL : <https://theclaquers.com/posts/12126> (дата звернення 19.08.2024).
3. Коменда О. І. Олександр Козаренко: піаніст, композитор, музикознавець. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 252 с.
4. Лань О. Олександр Козаренко: «На жаль, Львів мене не сприйняв. Можливо, я сам у цьому винен...». *Високий замок*. №210 (4834). 2005. 4 трав.
5. Олександр Козаренко. Про композитора, піаніста, музикознавця говорить Ольга Коменда. 18.03.2024. URL : <https://www.youtube.com/live/VPJujDMjEjI> (дата звернення 19.08.2024).
6. Олександр Козаренко: недочитана партитура життя... Спогади про митця: науково-публіцистичне видання / конц. вид., упоряд., ред. д-ра мистецтвознав., проф. Г. Карась; ідея вид., упоряд. Р. Дзунди. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. 352 с.
7. Павлишин С. Композитори-лірики. *Музика*. 1993. №3. С. 3–4.
8. Презентація монографії Ольги Коменди – «Олександр Козаренко. Піаніст. Композитор. Музикознавець». URL : <https://www.youtube.com/watch?v=xQolRPFUe4> (дата звернення 19.08.2024).
9. Савчук М. Ювілейні акорди Олександра Козаренка у рідній Коломиї. *Українська музика*. 2013. №3. С. 144–146.
10. Строй І. Простір Таїни: Олександр Козаренко грає музику Лисенка. *Поступ*. 2003. 23 квіт.
11. Україна – Стравінський – сучасна музична культура, ч. 3. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=35E4UfLzWiY> (дата звернення 19.08.2024).
12. Україна – Стравінський – сучасна музична культура, ч. 4. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zwne5IqJ7HY&t=4s> (дата звернення 19.08.2024).
13. Українська фортепіанна мініатюра, грає Олександр Козаренко, Луцьк, вступне слово Ольга Коменда, 2018. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=iBR3ES2CxUY> (дата звернення 19.08.2024).
14. Чекан О. Зустрічі з минулим: Олександр Козаренко. *Mama Che*. URL: <http://mamache.wordpress.com/2010/10/23> (дата звернення 19.08.2024).
15. Чекан Ю. Музичний світ Олександра Козаренка (про індивідуальний вимір інтонаційного образу світу у камерній творчості 90-х років). *Festschrift кафедри історії музики етносів України та музичної критики НМАУ*. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2014. С. 189–198.
16. Чекан Ю. Музичний світ Олександра Козаренка. *Музика*. 1996. №3. С. 3, 15.
17. Швець-Савицька Н. У сорокаліття композитора, п'яніста і музиколога Олександра Козаренка. *Наукові збірки ЛДМА ім. М. Лисенка*. 2005. №10 (13). С. 360–365.
18. Komenda O. Oleksandr Kozarenko. Pierrot Lunaire of Ukrainian Music. *The Claquers*. 2024. 07 January. Translated from Ukrainian: Lesya Lantsuta Brannman. Retrieved from : <https://theclaquers.com/en/posts/12528>

#### REFERENCES:

1. Ivanova, S. (2013). Oleksandr Kozarenko: rozmova z yuviliarom [Oleksandr Kozarenko: conversation with the jubilee]. *Zbrucʹ*. Retrieved from : <http://zbruc.eu/node/11971> [In Ukrainian].
2. Komenda, O. (2023). Oleksandr Kozarenko. Misiachnyi Piero ukrainskoi muzyky [Oleksandr Kozarenko. Pierrot Lunaire of Ukrainian Music]. *The Claquers*. Retrieved from : <https://theclaquers.com/posts/12126> [In Ukrainian].
3. Komenda, O. I. (2017). Oleksandr Kozarenko: pianist, kompozytor, muzykoznavets [Oleksandr Kozarenko: pianist, composer, musicologist]. Lutsk : Vezha-Druk [In Ukrainian].
4. Lan, O. (2005). Oleksandr Kozarenko: “Na zhal, Lviv mene ne spryiniav. Mozhlyvo, ya sam u tsomu vynen...” [“Unfortunately, Lviv did not accept me. Perhaps, I myself am to blame for this...”]. *Vysoky zamok, 210 (4834)* [In Ukrainian].
5. Oleksandr Kozarenko. Pro kompozytora, pianista, muzykoznavtsia hovoryt Olha Komenda [Oleksandr Kozarenko. Olha Komenda talks about the composer, pianist, musicologist]. Retrieved from : <https://www.youtube.com/live/VPJujDMjEjI> [In Ukrainian].
6. Karas, H. & Dzunda, R., ed. (2023). Oleksandr Kozarenko: nedochytana partytura zhyttia... Spohady pro myttsia [Oleksandr Kozarenko: the unread score of life... Memories of the artist]. Ivano-Frankivsk : Prykarpat. nats. un-t im. V. Stefanyka [In Ukrainian].

7. Pavlyshyn, S. (1993). Kompozytory-liryky [Lyric composers.]. *Muzyka*, 3, 3-4. [In Ukrainian].
8. Prezentatsiia monohrafii Olhy Komendy – «Oleksandr Kozarenko. Pianist. Kompozytor. Muzykoznavets» [Presentation of Olha Komenda's monograph – "Oleksandr Kozarenko. Pianist. Composer. Musicologist"]. Retrieved from : <https://www.youtube.com/watch?v=xQolRPFUEe4> [In Ukrainian].
9. Savchuk, M. (2013). Yuvileini akordy Oleksandra Kozarenka u ridnii Kolomyi [Jubilee chords of Oleksandr Kozarenko in his native Kolomyia]. *Ukrainska muzyka*, 3, 144-146 [In Ukrainian].
10. Stroi, I. (2003). Prostir Tainy: Oleksandr Kozarenko hraie muzyku Lysenka [Space of Mystery: Oleksandr Kozarenko plays Lysenko's music]. *Postup* [In Ukrainian].
11. Ukraina – Stravinskyi – suchasna muzychna kultura [Ukraine – Stravinsky – modern musical culture], 3. Retrieved from : <https://www.youtube.com/watch?v=35E4UfLzWiY> [In Ukrainian].
12. Ukraina – Stravinskyi – suchasna muzychna kultura [Ukraine – Stravinsky – modern musical culture], 4. Retrieved from : <https://www.youtube.com/watch?v=zwne5IqJ7HY&t=4s> [In Ukrainian].
13. Ukrainska fortepianna miniatiura, hraie Oleksandr Kozarenko, Lutsk, vstupne slovo Olha Komenda [Ukrainian piano miniature, played by Oleksandr Kozarenko, Lutsk, introduction by Olha Komenda]. Retrieved from : <https://www.youtube.com/watch?v=iBR3ES2CxUY> [In Ukrainian].
14. Chekan, O. (2010). Zustrichi z mynulym: Oleksandr Kozarenko [Meetings with the past: Oleksandr Kozarenko]. *Mama Che*. Retrieved from : <http://mamache.wordpress.com/2010/10/23> [In Ukrainian].
15. Chekan, Yu. (2014). Muzychnyi svit Oleksandra Kozarenka (pro individualnyi vymir intonatsiinoho obrazu svitu u kamernii tvorchoosti 90-kh rokiv) [The musical world of Oleksandr Kozarenko (about individual dimension of the intonation image of the world in chamber music of the 1990s)]. *Festschrift kafedri istorii muzyky etnosiv Ukrainy ta muzychnoi krytyky NMAU*. Nizhyn : Vyd. PP Lysenko M.M., 189-198 [In Ukrainian].
16. Chekan, Yu. (1996). Muzychnyi svit Oleksandra Kozarenka. *Muzyka*, 3, 3, 15 [In Ukrainian].
17. Shvets-Savytska, N. (2005). U sorokalittia kompozytora, pianista i muzykoloha Oleksandra Kozarenka [Composer, pianist and musicologist in his forties Oleksandr Kozarenko]. *Naukovi zbirky LDMA im. M. Lysenka*, 10 (13), 360-365. [In Ukrainian].
18. Komenda, O. (2024). Oleksandr Kozarenko. Pierrot Lunaire of Ukrainian Music. *The Claquers*, transl. from Ukrainian: Lesya Lantsuta Brannman. Retrieved from : <https://theclaquers.com/en/posts/12528> [In English].